

Thomas Schirrmacher: *Fundamentalismus jako militantí pravdivostní nárok*. Když se náboženství stane nebezpečným Praha : Nakladatelství Návrat domů, 2019, 120 s., ISBN 978-80-7255-423-2

Pojem fundamentalizmus alebo fundamentalistický sa v súčasnosti často objavuje nielen v odbornom, ale aj v bežnom a mediálnom jazyku, kde však má – na rozdiel od odborného či historického diskurzu – negatívne zafarbenie. Ako fundamentalistické sú pritom označované veľmi rozdielne skupiny, postoje či názory. Práve na obsahovú nevyjasnenosť tohto pojmu a jeho arbitrárne používanie, ktoré vedie k odsudzovaniu, ba až démonizovaniu istých hnutí, náboženstiev či skupín poukazuje autor recenzovanej publikácie.

Thomas Schirrmacher je prezidentom Medzinárodnej spoločnosti pre ľudské práva, predsedom teologickej komisie Svetovej evanjelíkálnej aliancie, riaditeľom Medzinárodného inštitútu pre náboženskú slobodu a dekanom Teologického seminára Martina Bucera. Odborne sa venuje misiológii, ekumenickej teológii, kultúrnej antropológii, etike a sociológii náboženstva. Široký odborný záber je badateľný aj v tejto jeho publikácii okrem ktorej v češtine vyšla aj jeho kniha *Morální odpovědnost* (Návrat domu, 2016).

Hneď v úvode si sám autor stanovuje, čo je úlohou jeho knihy. V prvom rade chce čitateľa oboznámiť s náboženskými hnutiami, ktoré bývajú bežne zaradované medzi fundamentalistické. Na toto predstavenie využíva konkrétne príklady z praxe, keď boli niektoré zo skupín, náboženstiev či hnutí spájané s fundamentalizmom. Na základe týchto prípadov poukazuje na veľmi rôznorodé aplikovanie pojmu fundamentalizmus. To ho vedie k snahe nájsť vlastnú definíciu tohto pojmu. Kniha je rozdelená do troch kapitol, v ktorých sa postupne venuje dejinám používania pojmu fundamentalizmus, hľadaniu vlastnej definície či nebezpečenstva, ktoré s jeho používaním súvisí. Zamýšľa sa aj nad tým, čo možno okrem Biblie chápať ako základ na označenie nejakého kresťanského hnutia za fundamentalistické. Napokon sa obsiahlo zaoberá témou modernity, ktorá sa často chápe ako dôvod vzniku fundamentalistických hnutí.

V prvej kapitole sa uvádza, že anglický termín „fundamentalism“ bol použitý prvý raz v časopise *Baptist Watchman-Examiner* a autor ním označil hnutie, ktoré sa v USA sformovalo ako opozícia proti liberálnej teológii. Rozšíril sa vďaka trom miliónom výtlačkov brožúr s názvom *The Fundamentals: A testimony of Truth*, v ktorých známi teológovia a kazatelia z celého sveta protestovali proti liberálnej teológii a zdôrazňovali, že jadro kresťanskej viery spočíva v neomylnosti Biblie, Ježišom božstve a panenskom počatí, jeho smrti za hriechy ľudstva, vzkriesení tela a novom príchode na konci dejín (porov. s. 7). Rozsah tém, postojov a názorov bol však oveľa širší. Od roku 1920 sa termín

užíval na označenie amerických protestantov, ktorí sa prísne držali Biblie a vo filozofických debatách 60. rokov predstavoval fundamentalizmus, opak falibilizmu, teórie považujúcej všetky tvrdenia za v princípe falzifikovateľné, teda nijaké za definitívne pravdivé. V dobe iránskej revolúcie (r. 1979) sa fundamentalizmus stal politickým pojmom, ktorý označoval „násilné či k násiliu náchylné, často teroristické, islamské hnutia, ktoré sú zamerané proti západným politickým teóriám, typu demokracie, ľudských práv či odluky cirkvi od štátu“ (s. 9). V 80. rokoch 20. stor. sa týmto pojmom začala označovať aj americká náboženská pravica. Ďalšia fáza používania pojmu fundamentalizmus je spojená s opisom určitej časti civilizačno-kritických hnutí, ktoré odmietali akýkoľvek kompromis so svojimi vládami (v Nemecku napr. Strana zelených, s. 10). Napokon dochádza k prepojeniu rôznych významov tohto slova, vďaka čomu sa, podľa autora, dostali na jednu loď moslimovia s evanjelikálmi, ale i s filozofickými smermi, ktoré boli v opozícii proti kritickému racionalizmu. Postupne vlády začali používať obvinenie z fundamentalizmu na ospravedlnenie vojen, donucovacích prostriedkov a obmedzovania ľudských práv. V osemdesiatych rokoch 20. stor. sa vynárajú prvé pokusy o jeho definíciu a po 11. septembri 2001 sa stáva obľúbeným mediálnym pojmom.

V druhej kapitole Schirrmacher zdôvodňuje vlastnú definíciu fundamentalizmu:

„Fundamentalizmus je militantný pravdivostný nárok, ktorý odvodzuje svoj nárok na moc z nekritizovateľných vyšších zjavení ľudí, hodnôt či ideológií. Je namierený proti slobode a mierovým výzvam; na dosiahnutie svojich cieľov, ospravedlňuje, nabáda na používanie alebo používa neštátne alebo štátne, avšak nedemokratické sily. V tomto procese sa často odvoláva na odpor proti určitým vymoženostiam modernej doby v záujme vymiznutej vznešlosti zašlých čias. Zároveň však používa moderné vymoženosti na riešenie či vytvorenie moderného variantu starších náboženstiev a svetonázorov. Fundamentalizmus je transformáciou náboženstva alebo svetonázoru, ktorá je podmienená modernitou“ (s. 14).

Súhlasí i s tvrdením, že „fundamentalizmus je únik k radikalizmu, často sa spája s násilím a odmieta prijať adekvátne pochopenie skutočnosti, racionality a rozvíjajúcu sa slobodu jednotlivca a spoločnosti“ (Pförtner, *Fundamentalismus*, s. 105) či s definovaním fundamentalizmu ako „militantnej zbožnosti“ (s. 14). Mnohé iné definície však odmieta ako príliš široké, lebo na základe nich by boli fundamentalistické temer všetky náboženstvá. Fundamentalizmus nie je moderný fenomén, keďže odvolávanie sa na Božiu vôľu pri ospravedlňovaní násilia bolo vždy v dejinách prítomné a zdá sa, že súvisí s odstránením tabu vo vzťahu k životu. Rozsiahly projekt, týkajúci sa výskumu fundamentalizmu, však ukázal, že najväčšia časť tých, ktorí sú označovaní za fundamentalistov, nemá násilnícke sklony a má minimálne politické ambície (s. 16). Schirrmacher preto tvrdí, že hnutia, ktoré uznávajú náboženskú slobodu, nemôžu byť fundamentalistické a nemali by byť za také ani označované (s. 22). Uvádza

radý najmä pre kresťanov, ako sa chrániť pred fundamentalizmom. Medzi ne patrí napr. vzdať sa snahy ovládať druhých, odmietať slepú poslušnosť a byť kritickí voči autoritatívnym vodcom, rozlišovať medzi Bohom, Božím zjavením a ľudskou omylnou interpretáciou.

Tretia kapitola sa zaoberá nebezpečenstvami, ktoré sa spájajú s fundamentalizmom. Ide predovšetkým o používanie chybne zadefinovaného pojmu fundamentalizmus a v dôsledku toho o jeho nesprávne aplikovanie vedúce postupne k tomu, že tento pojem sa stáva nadávkou a stigмой, ktorá takto označeného vyraduje z rozhovoru ako nebezpečného a násilného. Naopak tí, ktorí ním označujú druhých, sú zbavení podozrenia, že by zastávali takýto „stredoveký spôsob myslenia“ (s. 29). Viacerí bádatelia preto pojem fundamentalizmus odmietajú používať, považujú ho za jednak príliš nafúknutý, a jednak veľmi vágny, využívaný skôr ako šiboleť všednej politiky, nie ako teologický či religionistický termín. Podľa Schirmmachera označiť niekoho za fundamentalistu dnes znamená *de facto* „kriminalizáciu, stigmatizáciu, vylúčenie a v podstate démonizáciu“ (s. 32), a preto ho treba používať veľmi opatrne. Tým, že je spojený s citovým zafarbením a emocionálnym slovníkom záporných pojmov, slúži súčasnému „priemyslu strachu“. Autor svoje tvrdenia dokladá viacerými príkladmi z nedávnej minulosti či súčasnosti. Poukazuje aj na fakt, že fundamentalizmus, chápaný ako „život bez kompromisov podľa určitých náboženských či politických princípov“, možno aplikovať aj na nenáboženské či politické hnutia, napr. na humanistický ateizmus, ktorý chce „predpisovať štátu, aké donucovacie prostriedky má používať proti náboženstvu“ (s. 41). V tomto zmysle možno označiť za ateisticko-fundamentalistické aj postoje a tvrdenia Richarda Dawkinsa.

Pokiaľ ide o zneužívanie pojmu fundamentalizmus, posudzovanie druhých závisí od hodnotových východísk posudzovateľa. Fundamentalistické skupiny sú často vykresľované ako jednorozmerné a čierno-biele. Obvinenie z fundamentalizmu sa používa aj na legitimizáciu vlastnej autority či použitia sily, na vyvolanie antipatie proti niektorým kultúram, či stabilizáciu establishmentu väčšej náboženskej obce (keďže nahrádza starší pojem sekta). Schirmmacher konštatuje, že „pojem fundamentalizmus ľahko zmýva neostrú hranicu tam, kde sa náboženský konflikt prekrýva s bojom o vlastnú kultúrnu identitu či konfliktom o národnú identitu“ (s. 63). Pritom sami kritici fundamentalizmu sa neraz dopúšťajú toho istého, z čoho fundamentalistov obviňujú – napr. čierno-bieleho videnia (fundamentalista sa hrozí zložitosti reality a nie je schopný tolerovať rozpory, nefundamentalista je schopný tomuto čeliť).

Ako riešenie proti ľahkovážnemu používaniu či dokonca zneužívaniu pojmu fundamentalizmus autor navrhuje, že takto označované skupiny by mali mať šancu vytvoriť si vlastný autoportrét a ich kritici by nemali zastierať ani ich zásluhy (s. 75 – 77). Navyše pri posudzovaní tohto fenoménu by sa malo vychádzať z terénneho výskumu, nielen z teórií (s. 70 – 71), ktoré sa často líšia od reality. Nie je vhodné ani takto označené skupiny ostrakizovať, skôr sa treba usilovať o zmenu ich postojov prostredníctvom spolupráce v otvorenej spoločnosti (s. 76). Každý, kto definuje fundamentalizmus, by

mal, podľa Schirrmachera, uviesť svoje vlastné fundamentálne hodnoty a svoj svetonázor, pretože neexistuje možnosť neutrálne diagnostikovať fundamentalizmus. Z fundamentalizmu totiž často obviňujú iných zástancovia relativistickej etiky, ktorí sa však paradoxne odvolávajú na univerzálnu platnosť ľudských práv (s. 113).

V štvrtej kapitole sa autor venuje Písmu a jeho neomylnosti, ktoré bolo na začiatku základom na označenie raného amerického protestantského hnutia za fundamentalistické. Otázka „fundamentu“, teda toho, čo istá skupina považuje za najvyššiu či dokonca neomylnú autoritu sa, podľa neho, nedá zúžiť len na Písmo. V katolicizme by mohol takúto úlohu plniť napríklad Učiteľský úrad Cirkvi, v Pravoslávnej cirkvi zasa tradícia prvých storočí a jej interpretácia Biblie a pod.

Piata kapitola sa obširnejšie zaoberá „modernizmom“, pretože v kresťanstve i v bežnom ponímaní sa fundamentalizmus často chápe ako opak „modernity“, či akýsi „antimoderný návrat absolútnych právd do politiky“, alebo „radikálne odmietnutie modernistického relativizmu, individualistickej sebaaktualizácie a utópie pokroku“ (s. 89). Autor zdôrazňuje, že ani v tomto prípade nie je jasne definované, o akú „modernitu“ ide. Tento veľmi rozmanitý fenomén je problematické hmatateľne uchopiť. Napríklad Habermas uvádza dvanásť znakov modernity, medzi ktoré patria, napr. dôležitosť empirických vied, sloboda umenia, jedinec nadradený spoločnosti, ľudské práva, náboženstvo vytlačené do súkromného priestoru, štátna moc legitimizovaná racionálne atď. Dewey a Troelsch zasa modernitu charakterizujú pojmami ako naturalizmus, antropocentrizmus, optimizmus, domestikácia, štandardizácia, univerzalizácia, realizmus a objektivizmus, racionalizmus a dualizmus (duch a hmota, objektivita a subjektivita, teória a prax). Schirrmacher upozorňuje, že aj sama modernita spočíva na fundamentalistických základoch, ako sú „viera v dejiny ako vnútrosvetské dejiny pokroku; viera vo vedu ako sekulárna viera; a viera v politiku v zmysle politického mesianizmu“ (s. 94). V zmysle Meyerovho chápania fundamentalizmu ako „metapolitiky, ktorá si nárokuje absolútnu pravdu prichádzajúcu zhora“, a preto si nárokuje vyňatie „z pravidiel demokracie, politického relativizmu, posvätnosti ľudských práv, zákonov tolerancie, pluralizmu a schopnosti myliť sa“ (s. 96), možno považovať za totalitné nielen náboženstvá, ale aj osvietenstvo (Adorno, Horkheimer).

Napokon sa Schirrmacher snaží čitateľovi ukázať, že fundamentalizmus môže byť oprávnenou reakciou na modernú politiku, moderný svet práce a prostredie médií, ktorých cieľom je masový konzument a globálny marketing všetkého, pričom moderný pokrok zároveň vedie k ničeniu prírody a nivelizujúcej globalizácii kultúr, jazyka, prostredia i náboženstva. Podľa neho môže byť fundamentalizmus dokonca prejavom modernity, „moderným antimodernizmom“ a fundamentalistické hnutia možno považovať za deti osvietenstva a modernity, ktoré neodmietajú modernitu ako celok, ale len niektoré jej prvky. Fundamentalizmus teda predstavuje transformáciu náboženstva, ktorá je zapríčinená modernitou. Zdôvodňuje to tým, že kresťanskí fundamentalisti vyrastajú práve v krajinách, kde vládne západná modernita a ktoré boli pri jej vzniku väčšinovo kresťanské.

Pokiaľ ide o otázku pridržovania sa určitej pravdy poukazuje na to, že každá racionálna a demokratická rozprava medzi rôznymi stranami je založená na nedotknuteľných pravdách (napr. ľudských právach a dôstojnosti) a podobne aj existencia niektorých medzinárodných orgánov (súd pre genocídu) predpokladá existenciu etiky platnej naprieč krajinami a kultúrami. Preto, podľa Schirrmachera, nemožno súhlasiť s tým, že presvedčenie o vlastnej pravde nutne vedie k netolerancii a násiliu, ako to tvrdí napr. teológ oslobodenia Leonardo Boff, naopak v praxi je možné pokojné spolužitie ľudí s rôznymi presvedčeniami a pravdivosťnými nárokmi.

Schirrmacher vo svojej knihe nezastiera fakt, že náboženstvá majú v sebe aj násilný potenciál (s. 16 – 17), no väčšinu svojej knihy venuje poukazom na nesprávne používanie pojmu fundamentalizmu, a preto sa o ňom Zdeněk Vojtíšek vo svojej recenzii vyjadril, že pôsobí „ako rozhorčený prorok, volajúci proti mediálnemu ignorantstvu, neomalenosti, necitlivosti a nespravodlivosti, a aj proti akademickému poblúzneniu dojmom vlastnej objektivity a neutrality“. Hoci je kniha zaujímavá najmä pre množstvo faktografického materiálu o rôznych nielen náboženských skupinách a hnutiach, jej prínos v zmysle hlbšieho vyjasnenia celej problematiky nie je veľký. Ani Schirrmacherova vlastná definícia, ktorá kritérium posudzovania fundamentalizmu presúva z oblasti epistemického základu do oblasti etiky – kritériom je militantný postoj náboženstva, nie jeho nespochybniteľný fundament – v praxi, a ani z odborného teoretického hľadiska veľmi nepomôže.

Mgr. Ing. Mária Spišiaková, PhD.
Katedra kresťanskej filozofie
Teologická fakulta Trnavskej univerzity
Kostolná 1, P. O. BOX 173
814 99 Bratislava
e-mail: maria.spisiakova@truni.sk